

Верховний
Суд

Корпоративні права в фермерському господарстві

Олександр Банасько

Суддя Великої Палати Верховного Суду

Зміст:

1. Щодо правового статусу фермерського господарства.
2. Щодо наявності корпоративних прав у фермерському господарстві.
3. Щодо оборотоздатності частки у статутному (складеному) капіталі фермерського господарства.

1. Щодо правового статусу фермерського господарства

1. Щодо правового статусу фермерського господарства

Фермерське господарство - особлива організаційно-правова форма здійснення підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки.

Закон України «Про фермерське господарство» визначає правові, економічні та соціальні засади створення та діяльності фермерських господарств як прогресивної форми підприємницької діяльності громадян у галузі сільського господарства України. Закон спрямований на створення умов для реалізації ініціативи громадян щодо виробництва товарної сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також для забезпечення раціонального використання і охорони земель фермерських господарств, правового та соціального захисту фермерів України (преамбула Закону).

Частина перша статті 1 Закону України «Про фермерське господарство» - фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону.

Частина перша статті 3 Закону України «Про фермерське господарство» - членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства, визнають і дотримуються положень установчого документа фермерського господарства. Членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом).

1. Щодо правового статусу фермерського господарства

Тлумачення норм статей 1, 3 Закону України «Про фермерське господарство» свідчить про те, що **фермерське господарство визначається як підприємництво саме сімейного типу**, коли його **членами можуть бути саме подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі**.

Головна особливість фермерського господарства як організаційно-правової форми є його сімейно-трудоий або родинно-трудоий характер.

Поза межами сімейних / родинних зв'язків такий суб'єкт господарювання існувати не може - якщо не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства у порядку, встановленому законом, діяльність фермерського господарства припиняється (*пункт 4 частини першої статті 35 Закону України «Про фермерське господарство»*).

* Відповідні обмеження щодо суб'єктного складу членів фермерського господарства (за винятком набуття членства юридичною особою) **не стосуються у випадку, коли частка в статутному (складеному) капіталі фермерського господарства належить 100 % одній особі**.

У такому разі зазначена особа може відчужити належну їй частку (100 %) іншій особі - не обов'язково члену своєї сім'ї, адже бути головою фермерського господарства має право будь-яка особа і не вимагається, щоб вона була пов'язана родинними/сімейними стосунками з відчужувачем частки в статутному (складеному) капіталі фермерського господарства.

1. Щодо правового статусу фермерського господарства

Основним критерієм членства у фермерському господарстві є сімейний або родинний зв'язок члена господарства з головою господарства та особиста участь у його діяльності на умовах, визначених установчим документом.

Трудова участь члена фермерського господарства є обов'язковим елементом членства у такому фермерському господарстві.

Створене шляхом об'єднання трудової участі членів сім'ї з метою отримання прибутку та зареєстроване як юридична особа фермерське господарство, в якому наявний статутний (складений) капітал поділений на частки, відповідає ознакам корпоративного підприємства.

Фермерське господарство як юридична особа наближена за своїми ознаками до підприємств корпоративного типу, має певні особливості:

- засновано на членстві, а також майновій та особистій трудовій участі його членів, яка є обов'язковою;
- коло учасників/членів фермерського господарства обмежується членами сім'ї;
- діяльність фермерського господарства може стосуватися лише фермерства.

*Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 07.10.2021 у справі № 922/3059/16
Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21.01.2026 у справі № 904/1615/22*

1. Щодо правового статусу фермерського господарства

** Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Уркевича В. Ю. , Ємця А. А. , Кишакевича Л. Ю. , Мартева С. Ю. від 21.01.2026 у справі № 904/1615/22*

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/134346574>

Фермерське господарство за своєю організаційно-правовою формою *не є ні господарським товариством, ні установою, ні виробничим кооперативом, а створене як юридична особа у передбаченій спеціальним Законом України «Про фермерське господарство» формі фермерського господарства.*

Взаємодія членів фермерського господарства зумовлюється тим, що **стосунки між членами родини мають особливий характер**, який *визначається родинними зв'язками та спільною працею.*

Саме *ці чинники формують іншу природу майнових та організаційних відносин у процесі створення та ведення спільного родинного господарства.*

Відповідно до частини першої статті 96-1 Цивільного кодексу України права учасників юридичних осіб (корпоративні права) - це сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону та установчих документів товариства.

Фермерське господарство **не може ототожнюватись із товариством**, як наслідок, *не можна вважати права засновників (членів) фермерського господарства корпоративними.*

2. Щодо наявності корпоративних прав у фермерському господарстві

2. Щодо наявності корпоративних прав у фермерському господарстві

Юридичні особи можуть створюватися у формі **товариств, установ та в інших формах, встановлених законом.**

[частина перша статті 83 Цивільного кодексу України]

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу в Україні діють **підприємства унітарні та корпоративні.**

[частина третя статті 63 Господарського кодексу України (чинного, станом на момент виникнення спірних правовідносин)]

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, **двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав,** у тому числі через органи, що ними створюються, **участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства.** Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі **засновані на приватній власності двох або більше осіб.** Особливості правового статусу унітарних і корпоративних підприємств встановлюються цим Кодексом, іншими законодавчими актами.

[частини п'ята, шоста статті 63 Господарського кодексу України (чинного, станом на момент виникнення спірних правовідносин)]

Відповідно до фермерське господарство є формою підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції. Відносини, пов'язані із створенням та діяльністю фермерських господарств, регулюються цим Кодексом, а також законом про фермерське господарство, іншими законами.

[частини перша, третя статті 114 Господарського кодексу України (чинного, станом на момент виникнення спірних правовідносин)]

2. Щодо наявності корпоративних прав у фермерському господарстві

У фермерському господарстві створюється **складений капітал**, який формується членами фермерського господарства за рахунок належного їм майна або прав користування та інших майнових прав.

Закон використовує поняття «складений капітал фермерського господарства» та «майно фермерського господарства» як тотожні. **Складений капітал фермерського господарства формується за рахунок як внесків засновників та учасників фермерського господарства** (майна, майнових прав, грошових коштів), **так і майна, набутого фермерським господарством на законних підставах в процесі здійснення господарської діяльності**. У фермерському господарстві створення статутного капіталу законом не передбачено.

До складу майна фермерського господарства (складеного капіталу) можуть входити:

будівлі, споруди, облаштування, матеріальні цінності, цінні папери, продукція, вироблена господарством в результаті господарської діяльності, одержані доходи, інше майно, набуте на підставах, що не заборонені законом, право користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (в тому числі на інтелектуальну власність), грошові кошти, які передаються членами фермерського господарства до його складеного капіталу.

(стаття 19 Закону України «Про фермерське господарство»)

Член фермерського господарства **має право на отримання частки майна фермерського господарства при його ліквідації або в разі припинення членства у фермерському господарстві**. Розмір частки та порядок її отримання визначаються Статутом фермерського господарства.

(стаття 20 Закону України «Про фермерське господарство»)

2. Щодо наявності корпоративних прав у фермерському господарстві

Наявність статутного (складеного) капіталу фермерського господарства *дає певний обсяг корпоративних прав особі, частка якої визначається у статутному фонді.*

У членів фермерського господарства, зареєстрованого як юридична особа, які передали до статутного (складеного) капіталу майно, виникають корпоративні права, пов'язані з наявністю їх частки у статутному (складеному) капіталі господарства.

За результатами системного аналізу Закону України «Про фермерське господарство» є підстави стверджувати, що **член фермерського господарства має сукупність правомочностей, пов'язаних з його членством у фермерському господарстві - юридичній особі**, зокрема:

- право на участь в управлінні фермерським господарством,
- право на участь у розподілі прибутку,
- право на вихід з фермерського господарства,
- право на одержання частки майна фермерського господарства при його ліквідації або у разі припинення членства у фермерському господарстві тощо.

*Постанови Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 24.10.2018 та від 10.09.2019 у справі № 923/875/17, від 07.10.2021 у справі № 922/3059/16, від 21.06.2023 у справі № 912/318/22, від 02.10.2025 у справі № 912/1059/24
Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21.01.2026 у справі № 904/1615/22*

3. Щодо оборотоздатності частки у статутному (складеному) капіталі фермерського господарства

3. Щодо оборотоздатності частки у статутному (складеному) капіталі фермерського господарства

До складу фермерського господарства як цілісного майнового комплексу входить майно, передане до складеного капіталу, нерозподілений прибуток, майнові та інші зобов'язання.

Майно фермерського господарства належить йому на праві власності. *Розмежовується майно фермерського господарства та членів (засновників) фермерського господарства.* Стягнення за боргами члена фермерського господарства може бути здійснено *на частку, яка належить боржнику - члену фермерського господарства.*

(стаття 20 Закону України «Про фермерське господарство»)

До *майнових прав належить право на частку в статутному капіталі* господарської організації, а до *корпоративних - права із частки*, які відповідно до статті 167 ГК України надають право на управління, на дохід у вигляді дивідендів та інші права, передбачені законом та статутними документами.

Об'єктом обороту (продажу, спадкування тощо) є саме *частка в статутному (складеному) капіталі господарської організації*, з набуттям прав на яку в особи виникають і корпоративні права. Статутний капітал, який є лише засобом бухгалтерського обліку, та самі по собі корпоративні права відчужуватися не можуть, адже не є оборотоздатним об'єктом цивільного права.

Частка у статутному (складеному) капіталі фермерського господарства **не входить до складу цілісного майнового комплексу, адже не належить фермерському господарству, а є власністю його членів.**

3. Щодо оборотоздатності частки у статутному (складеному) капіталі фермерського господарства

Наразі *питання відчуження частки у статутному (складеному) капіталі фермерського господарства нормативно невизначене та неурегульоване.*

Очевидно, що відсутність чіткого регулювання питання щодо відчуження частки у статутному (складеному) капіталі фермерського господарства *не відповідає якості закону, а тому зумовлює на практиці виникнення низки питань, зокрема щодо:*

- *можливості відчуження прав на фермерське господарство в інший спосіб, ніж шляхом продажу ЦМК*, зокрема шляхом продажу частки у статутному капіталі фермерського господарства без відповідного рішення та згоди членів фермерського господарства;
- *можливості відчуження частки у статутному капіталі фермерського господарства у примусовому порядку*, в тому числі у складі ліквідаційної маси під час проведення аукціону з продажу майна банкрута;
- *поширення на подібні правовідносини інституту переважних прав та можливості їх захисту* за аналогією закону із застосуванням механізму переведення прав та обов'язків покупця на позивача.

Наведена невизначеність, у тому числі в розумінні практики Європейського суду з прав людини, *покладає несправедливий та непропорційний тягар на кредиторів*, оскільки вони *можуть бути позбавлені можливості задовольнити свої вимоги до боржника за наявності у нього активів у вигляді частки у статутному (складеному) капіталі фермерського господарства* з огляду на відсутність у законодавстві закріплення порядку відчуження такої частки.

** Згідно зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.*

Частка в товаристві наділена економічною цінністю, а право на таку частку вважається майном у розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції (див. mutatis mutandis рішення ЄСПЛ від 11.12.1986 у справі «Company S. and T. v. Sweden»).

3. Щодо оборотоздатності частки у статутному (складеному) капіталі фермерського господарства

Зареєстроване як юридична особа фермерське господарство за своєю природою є *специфічним суб'єктом господарювання*, правове регулювання статусу якого має певні, характерні лише для нього, особливості, що відрізняють його від інших суб'єктів господарювання, які *не можуть бути не враховані* при вирішенні питання *щодо можливості відчуження частки у статутному (складеному) капіталі фермерського господарства, в якому частка в статутному (складеному) капіталі належить декільком особам - членам сім'ї*.

За відсутності юридичної визначеності можливості відчуження частки у статутному капіталі фермерського господарства та відповідного правового регулювання *постає питання про формування моделі звернення стягнення на частку в статутному (складеному) капіталі фермерського господарства, яка б враховувала особливості природи фермерського господарства і забезпечувала дотримання прав й інтересів членів фермерського господарства, кредиторів та боржника*.

До такої моделі можна віднести механізм звернення стягнення на частку в разі неможливості її виділу в натурі зі спільного майна, закріплений у *статтях 366, 371 ЦК України*.

* Виділ частки із майна, що є у спільній сумісній власності, для звернення стягнення на неї здійснюється у порядку, встановленому статтею 366 цього Кодексу (*частина друга статті 371 ЦК України*)

* Кредитор співвласника майна, що є у спільній частковій власності, у разі недостатності у нього іншого майна, на яке може бути звернене стягнення, *може пред'явити позов про виділ частки із спільного майна в натурі для звернення стягнення на неї*. Якщо виділ в натурі частки із спільного майна *має наслідком зміну його призначення або проти цього заперечують інші співвласники, спір вирішується судом* (*частина перша статті 366 ЦК України*)

3. Щодо оборотоздатності частки у статутному (складеному) капіталі фермерського господарства

Частка в статутному капіталі є специфічним майном - майновим правом, виділ з якого в натурі неможливий. Тому може йтися лише про *поділ частки із набуттям права пропорційно цієї частки іншим(-и) із співвласників*.

За відсутності на це згоди співвласника(-ів) боржника наділення його(їх) правом на частку в статутному капіталі пропорційно його(їх) частці неможливе. За наявності згоди іншого(-их) співвласника(-ів) на визнання за ним(-и) права на частку в статутному капіталі фермерського господарства у розмірі пропорційно його(їх) частці воно(-и) має(-ють) одночасно погодитися з придбанням цієї частки, на яке буде звернено стягнення за боргами одного із членів (боржника) у порядку реалізації свого переважного права, передбаченого статтею 362 ЦК України.

Оскільки, правові аспекти регулювання діяльності фермерського господарства певною мірою подібні з повним товариством (повне товариство, так само як і фермерське господарство, має складений капітал, між учасниками повного товариства існує тісний взаємозв'язок), *у разі відмови іншого(-их) співвласника(-ів) від придбання частки боржника у статутному капіталі фермерського господарства звернення стягнення на таку частку може бути здійснено за аналогією зі статтею 131 ЦК України*, якою передбачений особливий порядок можливості звернення стягнення на частку учасника у складеному капіталі повного товариства.

* Звернення стягнення на частку учасника у складеному капіталі повного товариства за його власними зобов'язаннями допускається тільки у разі недостатності іншого майна для задоволення вимог кредиторів. У разі недостатності майна учасника повного товариства для виконання його зобов'язань перед кредиторами вони *можуть вимагати у встановленому порядку виділу частини майна повного товариства, пропорційної частці учасника-боржника у складеному капіталі товариства* (частина перша статті 131 ЦК України)

* Частина майна повного товариства, пропорційна частці учасника-боржника у складеному капіталі, *виділяється у грошовій формі чи в натурі відповідно до балансу, складеного на момент вибуття такого учасника з товариства* (частина перша статті 366 ЦК України)

3. Щодо оборотоздатності частки у статутному (складеному) капіталі фермерського господарства

Так, у разі недостатності іншого майна у боржника - члена фермерського господарства для задоволення вимог кредиторів у порядку звернення стягнення на частку члена фермерського господарства **кредитори можуть вимагати у встановленому порядку виділу частини майна фермерського господарства, пропорційної частці члена-боржника у складеному капіталі фермерського господарства.**

* Якщо учасником (засновником) фермерського господарства **є одна особа, частка такого учасника відповідає всьому майну фермерського господарства.**

Майно фермерського господарства може бути **виділено пропорційно частці боржника** (члена фермерського господарства) **в статутному капіталі** або **може бути виплачена його вартість пропорційно частці боржника** в статутному капіталі господарства на вимогу кредитора, тобто **частка може виділятися в грошовій формі чи в натурі відповідно до балансу**, складеного на момент вибуття такого члена з господарства.

З огляду на правовий статус фермерського господарства - юридичної особи, зокрема **особливості суб`єктного складу фермерського господарства** (який обумовлюється сімейно- або родинно-трудоим характером), **частка у складеному капіталі фермерського господарства не може бути відчужена особам, які не є членами сім`ї або родини, юридичним особам, а також особам, які не є громадянами України.**

Тому до таких правовідносин за аналогією закону (на підставі статті 8 ЦК України) не можна застосувати механізм, передбачений статтею 21 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» щодо відчуження частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю, участь у якому не обмежена принципом родинної афілійованості та обов`язкової трудової участі та статутний капітал якого (на відміну від складеного капіталу фермерського господарства) поділений на частки, які можуть бути реалізовані будь-якій особі (після реалізації переважного права учасника товариства з обмеженою відповідальністю).

3. Щодо оборотоздатності частки у статутному (складеному) капіталі фермерського господарства

Екстраполяція положень наведених норм на правовідносини щодо відчуження частки у статутному (складеному) капіталі фермерського господарства з урахуванням особливостей правового статусу фермерського господарства свідчить *про обмежену оборотоздатність частки у статутному капіталі фермерського господарства* та дає змогу сформулювати правову модель звернення стягнення на частку боржника у статутному (складеному) капіталі фермерського господарства (в якому частка в статутному (складеному) капіталі належить декільком особам - членам сім'ї), яка на практиці реалізовується так:

- за наявності згоди іншого (-их) співвласника(-ів) на визнання за ним(-ми) права на частку в статутному (складеному) капіталі фермерського господарства звернення стягнення на таку частку здійснюється у порядку, встановленому статтею 366 ЦК України, з дотриманням переважного права співвласника, передбаченого статтею 362 ЦК України, на придбання частки,

- у разі відмови іншого (-их) співвласника(-ів) від придбання частки боржника у статутному (складеному) капіталі фермерського господарства - звернення стягнення на таку частку здійснюється за аналогією зі статтею 131 ЦК України.

3. Щодо оборотоздатності частки у статутному (складеному) капіталі фермерського господарства

Така модель відчуження частки у статутному капіталі фермерського господарства:

- 1) враховує *особливості статусу фермерського господарства*,
- 2) забезпечує *можливість відчуження фермерського господарства в інший спосіб, ніж шляхом продажу ЦМК*, зокрема шляхом продажу частки у статутному капіталі фермерського господарства без відповідного рішення та згоди членів фермерського господарства, а також можливість відчуження частки у статутному капіталі фермерського господарства у примусовому порядку, в тому числі у складі ліквідаційної маси;
- 3) дає змогу *зберегти фермерське господарство* як самостійну одиницю господарського обороту у визначеній законодавством організаційно-правовій формі і одночасно задовольнити вимоги кредиторів, які існують до будь-якого із членів фермерського господарства;
- 4) надає можливість *іншим членам фермерського господарства* при зверненні стягнення на частку боржника у статутному (складеному) капіталі фермерського господарства реалізувати переважне право на придбання такої частки;
- 5) *гарантує дотримання балансу прав та інтересів* членів фермерського господарства, кредиторів та боржника тощо.

*Постанови Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 07.10.2021 у справі № 922/3059/16, від 18.01.2022 у справі № 912/96/21, від 30.03.2023 у справі № 917/202/21 (917/339/21)
Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21.01.2026 у справі № 904/1615/22*

Роз'яснення Національного агентства з питань запобігання корупції (від 26.12.2024 № 124-1)

<https://wiki.nazk.gov.ua/6388/>

Чи є члени фермерського господарства носіями корпоративних прав для цілей декларування?

Так, якщо фермерське господарство зареєстровано як юридична особа (діє на підставі статуту).

Фермерське господарство підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа – підприємець (ч. 4 ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство»).

Фермерське господарство діє на основі установчого документа (для юридичної особи – статуту, для господарства без статусу юридичної особи – договору (декларації) про створення фермерського господарства), в якому зазначається, зокрема, порядок формування його майна (складеного капіталу).

Майно фермерського господарства передається членами такого господарства до його складеного капіталу (ст. 19 Закону України «Про фермерське господарство»).

Член фермерського господарства має право на отримання частки майна фермерського господарства при його ліквідації або у разі припинення членства у фермерському господарстві (ч. 6 ст. 20 Закону України «Про фермерське господарство»).

Верховний
Суд

Дякую за увагу!